

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1974.1.03>

T. KARJAHÄRM

1902. AASTA ERINÕUPIDAMINE JA EESTI KODANLUSE POLIITILINE PROGRAMM ESIMISE VENE REVOLUTSIOONI EEL

Reformidega žongleerimine oli XX sajandi algul tsarismi laveerimispoliitika iseloomulikumaid jooni, mis avaldus mitmesuguste küllalt pikka aega, kuid enamasti tagajärjelt töötanud erinõupidamiste loomises, revisjonide korraldamises, kõigekõrgemale märgukirjade esitamise lubamises ja muudes silmakirjalikes manöövrites, et luua muljet, nagu tunneks isevalitseja rahva käekäigu pärast muret, ja äratada lootust, et peagi teostatakse vajalikud reformid. Eriti elavalt manööverdas tsarism neil aegadel, kui tugevnes «alamkihtide» surve ja süvenes kriis «ülemkihtides» ning valitsus meeleheitlikult püüdis kõikuma lõõnud sotsiaalset süsteemi stabiliseerida reformide või reformidest rääkimisega.

Sotsiaalsete pingete suurenemine ja talurahvaliikumise intensiivistumine XX sajandi algul kiirendas agraarküsimuse päevakorrale võtmist valitsuse poolt. Tsaari ukaasiga 22. jaanuarist 1902 loodi seegi kord erinõupidamine, kellele tehti ülesandeks arutada põllumajanduse edendamisega seoses olevaid küsimusi ning esitada sellekohased ettepanekud. Erinõupidamise etteotsa määrati krahv S. Witte ning ta töötas kuni 30. märtsini 1905, mil suleti.¹

Allpool jälgime selle erinõupidamise tööd niipalju, kui see puudutas Eestit, ja vaatleme eesti kodanluse poliitilist programmi kaks aastat enne Esimese Vene revolutsiooni algust nii ajalise järjepidevuse kui ka kodanluse programmi sotsiaalse evolutsiooni aspektist. Seoses sellega käsitleme ka tsarismi ja aadli poliitikat Balti kubermangudes.

Eesti kodanluse poolt erinõupidamisele esitatud arvukad reforme taotlevad ettepanekud võimaldavad meil küllaltki täpselt fikseerida tema programmilisi seisukohti XX sajandi algul.

XX sajandi alguseks olid eesti ühiskonnas aset leidnud sügavad majanduslikud ja sotsiaal-poliitilised nihked. Sajandivahetusel, eriti XX sajandi esimestel aastatel arenes kiires tempos nii eesti proletariaadi kui ka kodanluse klassiks formeerumine. Tartu kõrval kujunes samal ajal eesti ühiskondliku liikumise teiseks põhikeskuseks Tallinn. Kodanluse kõrval ilmutasid poliitilist aktiivsust ka väikekodanlikud keskkihid, kes eesti ühiskondlikus liikumises olid väikekodanliku demokratismi sotsiaalseks baasiks. Suurt edasiminekut oli

¹ Erinõupidamise tööst vt. lähemalt Всеподданнейший Отчет по Особому Совещанию о нуждах сельскохозяйственной промышленности 1902—1904, С.-Петербург, 1904; С. М. Дубровский, Столыпинская земельная реформа. М., 1963, lk. 72—86; Е. Д. Черменский, Буржуазия и царизм в первой русской революции, М., 1966, lk. 22—26. Erinõupidamise materjalid avaldati trükitult kubermangude kaupa. Meid huvitavad neist «Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. XLVII. Эстляндская губерния» (С.-Петербург, 1903; edaspidi: ТМК, Эстл. губ.) ja «Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. XX Лифляндская губерния» (С.-Петербург, 1903; edaspidi: ТМК, Лифл. губ.). 1902. aasta erinõupidamise, kubermangu- ja maakonnamiteede protokollid ning muud materjalid säilitatakse NSV Liidu Riikliku Ajaloo Keskarhiivis Leningradis (=RAKAL), f. 1233, nim. 1, 1903, s.-ü. 236, 237, 355, 356.

märgata eesti kodanluse majandusliku ja poliitilise organisatsiooni kujunemises: loodi seltse ja ühistegevuslikke asutusi ning võttis ilmet opositsioon linnavalimistel.

Rahvusliku kodanluse kui reaalse poliitilise jõu esilekerkimisega sajandi algul kaanes tema üha aktiivsem suhtlemine tsarismi kohaliku administratsiooni, aadli ja saksa linnakodanlusega. Viimasel tuli nooremalt partnerilt vastu võtta esimene valus hoop 1901. aastal, mil linnavalitsus Valgas läks eesti kodanluse kätte. Ka majanduslikus enesemääramises kroonis eesti kodanluse püüdlusi teatav edu, mis kujukalt väljendus sakslaste lüüasaamises Liivimaa Linnade Hüpoteegi Seltsi juhatuse valimistel 1903. aastal. Need eesti kodanluse saavutused ei suutnud küll tõsisemalt ohustada saksluse põhipositsioone, kuid ei töotanud edasiseks ka midagi head. Aadelgi pidi tõsiselt mõtlema, kuidas säilitada *status quo*'d ja vastu seista eesti kodanlik-rahvusliku opositsiooni pealetungile.

Aadli ja rahvusliku kodanluse suhete teravnemine tekitas probleeme ka tsarismile. Baltimaade küsimuses seisid valitsusvõimud komplitseeritud probleemi ees, kuidas säilitada nii režiimi enda kui ka selle peamise sotsiaalse toe baltisaksa aadli positsioone tugevneva töölis- ja talurahvaliidumise tingimustes, samal ajal aga tagada rahvusliku kodanluse toetust võitluses revolutsioonilise liikumise vastu. Küllaltki keerukas poliitiliste erihuvide ristumine põhjustas seda, et tsarismil, aadlil ja kodanusel tekkis poliitika ja taktika väljatöötamisel hulgaliselt alternatiivlahendusi. Millisele positsioonile need jõud asusid 1905.—1907. aasta revolutsiooni eel, seda näitab erinõupidamise töö vägagi ilmekalt.

Eesti kodanlus pidas erinõupidamist tähtsaks sündmuseks, kuna vaatamata päevakorda võetud küsimusteringi piiratusele ja tsarismi taotlusele vältida isevalitsuse vastu suunatud opositsiooni avaldumist, andis see siiski kodanlusele võimaluse oma nõudmisi valitsusele avalikult esitada. Eriti meelitas kodanlust see, et «esimest korda meie talupoegade seisus (tegelikult kodanluse esindajad — T.K.) ühes mõisnikkudega koos nõu pidama kutsuti. Sellega anti esimest korda meie rahvale peale orjapõlvest peastmist küpsuse-tunnistus kätte.»² Osavõtt sellise kõrge foorumi tööst sundis kodanlust oma senist fragmentaarset ja laialivalguvat majanduslikku ja poliitilist programmi põhjalikumalt läbi töötama.

Erinõupidamise struktuuris olid ette nähtud ka kubermangu- ja maakonnakomiteed. Esimeste eesotsas olid kubernerid — Eestimaa A. V. Bellegarde, Liivimaa M. A. Paškov —, teisi juhtisid maakondade aadlisaadikud. Komiteede komplekteerimine «usaldusväärsete isikutega» kuulus komiteede esimeeste kompetentsi. Kubermangukomiteede koosseisu kutsusid kubernerid rüütelkonna ja kubermanguasutuste juhtivaid ametnikke, talurahvaasjade komissare, mõisnikke ja mõisnike põllumajanduslike seltside esimehi.³ Talurahvast «esindasid» Liivimaa kubermangukomitees kuus vallavanemat ja Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ning Smiltene Läti Põllumeestq Seltsi esindajad, Eestimaa kubermangukomitees aga Tallinna, Rapla, Vaivara, Kullamaa, Nissi, Türi, Jõhvi ja Kuusalu eesti põllumeeste seltsi esindajad ja mõned eraisikud. Tuntumatest eesti kodanluse juhtidest kutsuti komiteedesse J. Tõnisson Tartu Eesti Põllumeeste Seltsist ja M. Pung Rapla Eesti Põllumeeste Seltsist.

Ülevaate Eesti- ja Liivimaa kubermangukomitee sotsiaalsest ja rahvuslikust koostisest annab tabel.

Tabelist näeme, et Liivimaa kubermangukomitees olid mõisnikud kindlas enamuses, Eestimaa kubermangukomitees moodustus «tsenter», kellede hääled olid otsuste vastu võtmisel määravad, ametnikest. Pikemata on selge, et põllumajanduse «parandamise» ettepanekute otsustamise andis valitsus mõisnike kätte. Sellega demonstreeris ta nii seda, et valitsuse poliitika peab silmas aadli huve, kui ka seda, et valitsus ei kavatse mingeid tõsisemaid reforme.

Maakonnakomiteede koosseis oli analoogiline kubermangukomiteede omaga.

Eestimaa kubermangu maakonnakomiteede tööst võttis osa 24 mõisnikku, kes moodustasid 64,5 protsenti nende komiteede koosseisust, 7 ametnikku (18,9%) ja 6 talupoega

² «Teataja» 17. jaan. 1903; «Postimees» 23. okt. 1902.

³ ТМК, Эстл. губ., lk. 1, 5, 6; ТМК, Лифл. губ., lk. 10, 11.

Erinõupidamise Eesti- ja Liivimaa kubermangukomitee sotsiaalne ja rahvuslik koosseis *

	Baltisaksa aadlikke (mõisnikke)		Ametnikke **		Rahvusliku kodanluse (Eesti ja Läti põllumeeste seltside esindajad, vallavanemad, eraisikud) esindajaid	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Eestimaal	28	48,3	16	27,4	14	24,3
Liivimaal	26	62,0	8	19,0	8	19,0

* Tabel on koostatud ТМК, Эстл. губ., lk. 1, 5, 6; ТМК, Лифл. губ. lk. 10, 11 andmete alusel ja näitab erinõupidamise tööst osavõtnuid. Mitteilmunute kohta andmed puuduvad.

** Ametnike enamuse moodustasid venelased, kuid nende hulka kuulusid ka mõned baltisaksa aadlikud ja eestlased — talurahvaasjade komissarid.

(16,6%).⁴ Saaremaa komitee esimees aadlimarssal v. Ekesparre ja Läänemaa komitee esimees parun G. Taube ei kutsunud komitee koosseisu mitte ühtki eesti talupoega.⁵

Seega domineeris 1902. aasta erinõupidamise kõikides lülides Eesti- ja Liivimaa konservatiivne element, mõisnikud. Proletariaadil puudus ühendus täielikult, ka eesti kodanlusele oli neis määratud vaid teisejärguline osa. Kuigi seega oli välistatud mõisnikele ebasoodsate otsuste vastuvõtmine, polnud erinõupidamise loomine neile ometi meeltemööda.

Mõisnike põhimõtteline vastuseis arutada eesti kodanlusega kasvõi ainult ametlikult ettenähtud küsimusi⁶ tuli ilmsiks juba maakonnakomiteede töös. Komiteede kokkukutsumisega venitati ja kui need lõpuks kokku tulid, häälletati põllumeeste seltside nõudmised ning ettepanekud aadli enamuse poolt maha ega võetud neid seepärast isegi kubermangukomiteedele esitatud ettepanekutesse.⁷ Iseloomulik on Läänemaa komitee istungil protokollitud seisukoht: «Komitee tunnistas, et maakonna põllumajandus areneb üldiselt normaalselt ja põhineb tervel alusel ning seetõttu pole olemasoleva korra põhjalik ja üldine muutmine vajalik; vajalik on vaid rakendada üksikuid abinõusid, mis puudutavad põllumajandusliku tootmise üksikuid külgi.»⁸

Aruandes tsaarile tunnistas Bellegarde, et «juba maakonnakomiteede tööde järgi võib kindlalt järeldada, et Eestimaa kubermangu mõisnikud suhtuvad indiferentselt komitee ülesannetesse ja võtavad selle istungist osa peamiselt seepärast, et takistada otsuste vastuvõtmist, mis on vastuolus suurmaaomanike huvidega»⁹.

Eesti kodanluse poliitiline juhtkond muutis nüüd taktikat ja kutsus põllumeeste seltsi üles saatma märgukirju otse kubermangukomiteedele ja kuberneridele. Seda tehti. Lisaks põllumeeste seltsidele saatsid märgukirja ka vallad, rentnikud, maatud, talurahvaasjade komissarid ja isegi eraisikud.¹⁰ Põhja-Eestist saatsid märgukirju Tallinna, Nissi, Kullamaa, Vaivara, Koeru, Kuusalu ja Rapla eesti põllumeeste selts, Käända, Vigala ja Kolga rentnikud, Raiküla valla talupojad, Mäo valla maatud ja väikekohtade rentnikud, Särgvere valla maatud ja talupoeg A. Langleja. Kokku saabus siit 14 märgukirja. Lõuna-Eesti kohta puuduvad täpsed andmed, sest sealsete põllumeeste seltside märgukirjades esitatud nõudmised on protokollidesse kantud vaid summeeritult.

⁴ ТМК, Эстл. губ., lk. 164, 170, 174, 178.

⁵ RAKAL, f. 1233, nim. 1, 1903, s.-ü. 237, l. 65, 66; «Postimees» 20. nov. 1902; ТМК, Эстл. губ., lk. 174.

⁶ Пункты программ занятий Особого Совещания о нуждах сельского хозяйства. Юрьев, 1902.

⁷ Maakonnakomiteede protokollid RAKAL, f. 1233, nim. 1, 1903, s.-ü. 356, l. 1—24; sealsamas, s.-ü. 237, l. 1—91; ТМК, Эстл. губ., lk. 164—181.

⁸ RAKAL, f. 1233, nim. 1, 1903, s.-ü. 356, l. 18.

⁹ RAKAL, f. 1282, nim. 3, s.-ü. 554, l. 26.

¹⁰ Märgukirjad vt. RAKAL, f. 1233, nim. 1, 1903, s.-ü. 355, l. 122—175; ТМК, Эстл. губ., lk. 138—163; «Teataja» 18. okt. ja 21. nov. 1902; «Postimees» 2. dets. 1902.

Võrreldes märgukirjadekampaania ulatust rahvusliku liikumise ajajärgul ja 1902. aastal, tuleb sedastada, et esimesel juhul esitati palvekirjad enamasti laiade hulkade ja haritlaste ühise tegevuse viljana ning nad, eriti 1864. aasta suurpalvekiri, olid oma massilisuse tõttu rahvusliku liikumise tähtsaid vorme. Ka 1881. aasta talurahva ühiste palvekirjade saatmine ja massiline kaebuste ning palvekirjade esitamine seoses Mannasseini revisjoniga 1882. aastal olid mõisnike vastu suunatud talurahvaliidumise koostisosaks, millest kõige agaramalt võtsid osa kehvemad talupojad. 1902. aastal aga olid märgukirjade peamised koostajad põllumeeste seltsid, talurahva laiad hulgad jäid sellest peaaegu täielikult kõrvale.

Kuid siiski oli nende märgukirjade saatmine kõige ulatuslikum seda laadi üritus ajavahemikul XIX sajandi 80-ndast aastast kuni 1905. aastani.

Teine oluline joon seisab selles, et kõik eesti põllumeeste seltside märgukirjad sisaldavad enam-vähem ühesuguseid nõudmisi, mis langevad ühte «Teataja» ja «Postimehes» formuleeritutega. See näitab, et põllumeeste seltsid olid XX sajandi algul tihedalt seotud eesti kodanluse poliitilise juhtkonnaga Tallinnas ja Tartus ning lähtusid oma poliitilise programmi esitamisel nende juhtnõõridest. Eesti kodanluse ideoloogid ja kodanlik haritlaskond linnades aga tugines omakorda põllumeeste seltsidele, mitte talurahva laiadele hulkadele. Seetõttu kajastusid põllumeeste seltside ja eesti kodanluse juhtide poolt erinõupidamisel valitsusele esitatud nõudmistes eelkõige taluomanike ja -rentnike, s. t. külakodanluse ja küla väikekodanluse otsesed ja spetsiifilised huvid; maa-proletariaadi vajadusi ei saanudki neis esineda.

Liivimaa kubermangukomitee alustas tööd 1902. aasta detsembris, Eestimaa oma järgmise aasta jaanuaris.

Eesti kodanlus seadis oma nõudmistes esikohale maaomavalitsuse reformi, mida K. Päts nimetas «üheks kõige tähtsamaks küsimuseks»¹¹. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi märgukirjas juhiti erinõupidamise tähelepanu sellele, et «Baltimaade talupojad on täiesti küpsed selleks kõrgeks eesmärgiks, nagu seda on maaomavalitsus... Talupojad tahavad juba ammu vabaneda mõisnike eestkostest, mis on nende peale pandud... seadusega.»¹² Vaivara Eesti Põllumeeste Seltsi märgukirjas on öeldud, et «maaomavalitsusest osavõtt on talupoegade kõige esimene ja kõige tähtsam soov»¹³. Kodanlus nõudis maapäeva muutmist kõikide seisuste esinduseks võrdsel alustel. Mõned põllumeeste seltsid pidasid võimalikuks lahenduseks maapäeva asendamist semstvoga.¹⁴ Maaomavalitsuse küsimuses puhkes kubermangukomiteede ettevalmistavates komisjonides mõisnike ja eesti kodanluse vahel äge poleemika. Eestimaa kubermangukomitee ettevalmistavas komisjonis püüdis parun A. O. Schilling kodanluse poolt tõstatatud maaomavalitsuse küsimust päevakorrast ära võtta, väites, et see pole seotud põllumajanduse edendamise ega kuulu seepärast komitee kompetentsi.¹⁵ Eestimaa rüütelkonna peamees parun E. N. Dellingshausen manööverdas, teatades, et maapäev on juba kuus aastat tagasi küsimuse lahendanud ja esitanud omavalitsuse reformi projekti valitsusele läbivaatamiseks.¹⁶ Üldisõnaliselt väljendas Dellingshausen nüüdki mõtet, et soovitatav oleks väikemaomanike osavõtt maaomavalitsusest, kuid ainult «alama administratiivühiku» tasemel. Seega mitte maapäevast.¹⁷ Samas ülistas Dellingshausen olemasoleva omavalitsuse eeliseid semstvoga võrreldes ja märkis, et olemasolev olevat ka odavam.

Liivimaa kubermangukomitee ettevalmistavas komisjonis kasutas maanõunik M. V. Sievers sama taktikat, rääkides, et 1885. aasta Liivimaa maapäev olevat välja töötanud ja siseministeeriumile esitanud kõigi seisuste esindajatest koosneva maakonna-

¹¹ «Teataja» 21. nov. 1902; «Postimees» 28. nov. 1902.

¹² ТМК, Эстл. губ., lk. 138.

¹³ Sealsamas, lk. 148.

¹⁴ Sealsamas, lk. 150, 153; ТМК, Лифл. губ., lk. 14.

¹⁵ ТМК, Эстл. губ., lk. 131.

¹⁶ Sealsamas, lk. 137, 138.

¹⁷ Sealsamas, lk. 55, 137, 138.

valitsuse projekti.¹⁸ Maaomavalitsuse küsimuses kubermangukomiteede poolt vastuvõetud otsused tuginesidki vaid mõisnike argumentatsioonile.

Ilmselt ei kavatsenud mõisnikud eesti kodanlusega võimu jagada ega tema esindajaid maapäevale lubada.

Teravad vastuolud kodanluse ja mõisnike vahel löid välja ka agraarküsimuse arutamisel. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi märgukirjas rõhutati, et talupoeg oli saanud küll isikliku vabaduse, aga jäänud ilma maast, mida olid harinud tema esivanemad. «Mõisnik on olnud ainus elanikkonna esindaja ja andnud agraarpoliitikale selise suuna, mis kõige enam on vastanud tema seisuse huvidele.»¹⁹ Kullamaa Eesti Põllumeeste Seltsi märgukirjast loeme: «Tungivalt hädavajalik on kogu talurahvasse puutuva seadusandluse üksikasjalik ja põhjalik läbivaatamine, kuna see on vananenud, pole täielik ega vasta talupojaseisuse huvidele.»²⁰

Põllumeeste seltsid nõudsid talu- ja kvoodimaa sundmüüki talurahvapanga vahendusel valitsuse poolt kehtestatud kindla hinnaga. Selle hinna määramiseks tuli teostada uus maade taksatsioon maa tulukuse järgi, kusjuures maa hindamise komisjonidesse pidid mõisnike kõrval võrdõiguslikena kuuluma ka talupojad.²¹ Nõuti maa sundmüüki Eestimaa kubermangus, eriti Saaremaal, kus oli müümata 90 protsenti talumaast. Selleski küsimuses jäi peale mõisnike arvamus, mille kohaselt maa müük olevat olnud küllalt kiire ja seepärast polevat mõtet seda kiirendada.²² Saaremaa osas pidas Liivimaa kubermangukomitee küll vajalikuks talude müüki forsseerida, kuid ei lugenud valitsuse vahelesegamist vajalikuks ning avaldas lootust, et Saaremaa rüütelkond lahendab selle küsimuse ise olemasolevategi seaduste alusel. Lisaks väljaostutingimuste kergendamisele nõudsid põllumeeste seltsid kuuendiku- ja kvoodimaaade tagasiandmist talupoegadele ja nende maade võrdsustamist talumaaga. Tallinna Eesti Põllumeeste Selts nõudis kuuendikumaa müümist talupoegadele päriks, väites, et sel teel moodustub «täiesti iseseisev ja sõltumatu talupoegkond — stabiilse sotsiaalse elu vajalik element»²³.

Nende maakateooriate küsimuses asusid komiteed seisukohale, et see tuleb jätta valitsuse otsustada, kuna 1893. aasta 18. veebruari ukaasi alusel tegeles selle küsimusega siseministri juures asuv erikomisjon.²⁴

Maapuuduse leevendamiseks nõudsid põllumeeste seltsid, et päriks müüdaks ka väiksemaid kohti, kui need olid ette nähtud talurahvaseadustes (Liivimaal oli teatavasti talu minimaalsuuruseks ette nähtud 10 taalrit, Eestimaal 3 tiinu). Eestimaa kubermangukomitee otsustas seda pooldada, kuid ainult erandjuhtumel.²⁵

Pastoraatide ja riigimaaade sundmüügi küsimuses asusid komiteed eitavale seisukohale.

Põllumeeste seltsid nõudsid ka rendiaja pikendamist kuuelt aastalt vähemalt kahe-teistkümneme aastale, rendi maksimaalsuuruse kindlaksmääramist ja rentnikule õigust oma surma korral määrata endale järglane. Nõuti garantiisid, et mõisnikud sõlmiksid talurahvaseadustes ja hilisemates reeglites ettenähtud kirjalikud rendilepingud ja maksaksid maaparanduse eest hüvitust. Mõisnikud aga pareerisid, et pikaajaline rent polevat rentnikule vajalik, sest see takistavat väljaostu ja siduvat pooli liialt. Liivimaa aadlimarssal parun F. V. Meyendorff kinnitas, et olemasolevad renditingimused ja vastav seadusandlus olevat talupoegadele «erakordselt kasulikud».²⁶ Eestimaa kubermangukomitee suhtus põllumeeste seltside nõudmistesse positiivselt, välja arvatud ettepanek fikseerida rendi maksimaalsuurus.²⁷ Liivimaa kubermangukomitee aga konstateeris oma otsuses tagasihoidlikult vaid vaadete lahkuminekut.

¹⁸ ТМК, Лифл. губ., lk. 95.

¹⁹ ТМК, Эстл. губ., lk. 139.

²⁰ Sealsamas, lk. 146.

²¹ Sealsamas, lk. 67; ТМК, Лифл. губ., lk. 14, 83, 91.

²² ТМК, Лифл. губ., lk. 9, 68.

²³ ТМК, Эстл. губ., lk. 142.

²⁴ Sealsamas, lk. 73; ТМК, Лифл. губ., lk. 80.

²⁵ ТМК, Эстл. губ., lk. 64.

²⁶ ТМК, Лифл. губ., lk. 80.

²⁷ ТМК, Эстл. губ., lk. 72.

Et vähendada oma sõltuvust aadli krediitühinguist, saada soodsamaid krediitingimusi, intensiivistada seda kasutades kohtade pärieksostmist ja laiendada kapitalistlikku tootmist, nõudsid põllumeeste seltsid Talurahvapanga tegevuse laiendamist Eesti alale.²⁸ Mõisnikud olid ägedalt selle vastu, väites, et see toovat kaasa maahinna tõusu ega olevat seepärast talupoegadele kasulik.²⁹ Eestimaa kubermangukomitees hääletas Talurahvapanga tegevuse laiendamise poolt 30, vastu 28, Liivimaa kubermangukomitee lükkas ettepaneku tagasi.

Maksude, raha- ja naturaalkoormiste, eriti teede ja sildade ehitamise ja parandamise ebaproportsionaalne jagunemine mõisa ja talumaa vahel oli talupoegadele raskeks koormaks. Seda tunnistas isegi Liivimaa kubermangukomitee, kes aga küsimuse lahendamise lükkas edasi kuni kinnisvarade hindamise lõpetamiseni Liivimaal, s. t. kuni 1901. aasta 4. juuni reeglite jõustumiseni.³⁰ Maakondlike teede korrashoiuks nõutavaid naturaalkohustusi pidas komitee võimalikuks asendada rahalisega, kihelkondlike teede osas mitte. Eestimaa kubermangukomitees eitas Dellingshausen maksude ja koormiste ebavõrdset jaotust. Seegi komitee seostas küsimuse lahendamise uue maahindamise läbiviimisega.

Rüütlimõisate privileegide kaotamise, peremeeste ühe peamise nõudmise arutamist õnnestus mõisnikel päevakorrast välja lülitada.

Ka kehtiva vallaseadusandlusega polnud põllumeeste seltsid rahul. Nõuti vallavalitsuse võimupiiride laiendamist, talurahaasjade komissaride distsiplinaarvõimu tühistamist valla suhtes, ihuuhutluse kaotamist vallakohtus, valla magasiaitade ja mõisapolitsei likvideerimist ning sotsiaalse hoolekande ja koolide ülalpidamise kulude proportsionaalset jaotamist mõisa- ja talumaa vahel.³¹

Teravalt kritiseerisid põllumeeste seltsid kirikuseadusandlust ja pastoreid. Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi märgukirjas öeldakse: «Pastoraatmõisaid harivad pastorid kas tööliste abil või annavad rendile. Esimesel juhul viib see pastorid eemale oma usulistest kohustustest ja hoolitsemisest rahvahariduse eest, teisel juhul ekspuuteerib pastor talupoja tööd võrdsetl ilma like mõisnikega. See kisub pastorid ilmalikku poliitikasse, kusjuures nad rahva hingelised vajadused jätavad hooletusse.»³² Põllumeeste seltsid nõudsid kirikumõisate sundmüüki, regulatiivide kaotamist ja pastoreile rahapalka, kirikumaksude võrdset jaotamist talu- ja mõisamaa vahel ning talupoegadele võrdset esindatust kihelkonnakonventidel.

Mitmeid nõudmisi esitati ka kooliküsimuses. Nõuti emakeelse algõpetuse sisseseadmist, alamastme põllutöökoolide avamist jm. Puhtpoliitilisteks nõudmisteks olid võrdsustada seisused, muuta linnakodanike ja talupojaseisus ühtseks kodanikeseisuseks ja kaotada päriilikud privileegid. Kullamaa Eesti Põllumeeste Selts nõudis õigust korraldada valdades talupoegade koosolekuid talupojaseisust puudutavate küsimuste arutamiseks ja õigust saata koosolekute otsused valitsusasutustele.³³ Rapla Eesti Põllumeeste Selts nõudis sõnavabadust talupoegadele oma vajaduste esitamisel ja tsensuuri kaotamist.³⁴ Viimane nõudmine on trükitud materjalidest kui «riigivastane» välja jäetud.

Enamikku neist nõudmistest erinõupidamine üldse ei arutanud ettekäändel, et neid pole ametlikus programmis.

Mis puutub proletariaadi olukorra parandamisse, siis, nagu nähtub erinõupidamise materjalidest, nähti ette vaid tööliste kindlustamine töövõimetuse ja vanaduse puhuks,

²⁸ ТМК, Эстл. губ., lk. 57, 141, 142, 144, 146, 150, 151; ТМК, Лифл. губ., lk. 3. Meenutame siinkohal, et samal ajal kui aadli krediitühingud andsid laenu vaid kuni 2/3 talu hindamisväärtusest, võimaldas Talurahvapank saada seda kuni 90 protsendi ulatustes.

²⁹ ТМК, Эстл. губ., lk. 53, 58, 59.

³⁰ ТМК, Лифл. губ., lk. 3.

³¹ ТМК, Эстл. губ., lk. 138—162; ТМК, Лифл. губ., lk. 14; RAKAL, f. 1233, nr. 1, s.-ü. 355, l. 122—175.

³² ТМК, Эстл. губ., lk. 142.

³³ Sealsamas, lk. 147.

³⁴ RAKAL, f. 1233, nr. 1, s.-ü. 355, l. 148.

milleks kavatseti tööliste enda kulul luua vastavad kassad.³⁵ «Tööliste kinnistamisel [kindlustamisel — T.K.],» kirjutas «Teataja», «hea omadus on, et ta ruttu õnnetumale abi muretseb, et ta tööstajate [ettevõtjate — T.K.] ja tööliste vahel rahulikku läbisaamist edendab.»³⁶ «Postimees» ja «Teataja» konstateerisid korduvalt mõisatööliste rasket olukorda, kuid ei näidanud sellest väljapääsu.³⁷ Teistsugune oli kodanliku ajakirjanduse suhtumine talusulastesse. «Postimees», kes väljendas Lõuna-Eesti jõukate peremeeste huvisid, kuulutas, et Venemaal olevat töörahvas vaesem kui Eestis, ja kirjutas: «Meie ei või mitte täie õigusega töörahvas vaesuse üle kaebada — maha arvatud need, kes kuldsete lootustega linnadesse ja vabrikutesse tõttavad ja sääli oodatud hääid ei leia — sest meil on suur töörahva puudus ja palgad kõrged. Meie juures kipuvad otse peremehed ja kohapidajad vaeseks jääma.»³⁸ Väites, et töölised nõudvat kõrget palka, tööd aga teha ei tahtvat, manitseb «Postimees» töölisi sõnakuulmisele ja intensiivsemale tööle. Et vältida talusulaste äraminekut, soovitatakse peremeestele anda neile palgaks maad. Erinevalt «Postimehest» tunnistas «Teataja» küll talusulaste ja peremeeste sotsiaalse staatuse erinevust ning võrdles seda isegi mõisniku ja talupoja vahekorraga, kuid samas kutsus ta üles «ligemesearmastusele» ning kinnitas, et eesti peremehe juures olevat «parem ümberkäimine ja rahulik elu.»³⁹ Talusulase olukorra parandamiseks soovitati rakendada tükitööd.⁴⁰

Kuna maatute märgukirju on vähe, pole võimalik saada pilti, kui tüüpilised olid neis esitatud nõudmised. Valitsuse poole pöördutakse neis «kõigealandlikuma palvega», et see aitaks osta rendikohti päriseks, nõutakse mõisastatud talumaa tagasiandmist ja maksude jaotamist vastavalt maa suurusele.⁴¹ Maapäevadest osavõtuõigust ei nõutud.

Mäo valla maatute ja väikerentnike ühispalvekirjas on juttu kõigepealt karjuvast ebaõigusest, mis seisneb selles, et maatud ja vähese maaga talupojad pidid tasuma sama suuri vallamakse kui suurte kohtade omanikud.⁴² Valitsuse tähelepanu juhitakse vallaametnike ja peremeeste omakasupüüdlikule poliitikale ja sellele, et nad maatute ja väikerentnike viletsale olukorrale ei pööra mingit tähelepanu.

Iseloomulik on tsaarivalitsuse ametnike, eriti kuberneride käitumine erinõupidamisel.

Püüdes mängida erapoolelt, laveerisid nad nõupidamisel. Eriti paistis selle poolest silma Liivimaa kuberner Paškov. Oma «isikliku» arvamusena esitas ta nõupidamisele märgukirja, milles pidas vajalikuks maa sunduslikku väljaostu, eriti Saaremaal, rendiseadusandluse uuesti läbivaatamist ja Talurahvapanga tegevuse laiendamist Liivimaale. Põhimõtteliselt oli ta ka semstvo sisseseadmise poolt.⁴³ Isegi nõudmist, et rüütlimõisate eesõigused tuleb kaotada, pidas Paškov põhjendatuks, avaldades samal ajal arvamust, et see küsimus ei kuulu nõupidamise kompetentsi. Liberaali mängis ka Eestimaa kuberner Bellegarde. Ta lükkas näiteks tagasi parun A. O. Schillingi taotluse lülitada maaomavalitsuse küsimus erinõupidamise päevakorrast välja.⁴⁴

Kuid mõnigi tsariametnike seisukoht oli objektiivne. Talurahaasjade komisjar N. Vladimirov näiteks esitas Pärnu maakonnakomiteele ettekande ja märgukirja, milles ta statistilistele andmetele tuginedes räägib taluraha raskest majanduslikust ja õiguslikust olukorrast.⁴⁵ Ta jõudis järeldusele, et 80 protsenti talupoegadest on maata.

Enamasti aga hääletasid tsariametnikud mõisnike poolt.

Kuigi erinõupidamine eesti kodanlaste põhinõudmisi ei rahuldanud, oli neil siiski põhjust teatud rahuloluks. «Teataja» juhtkirjas avaldati kuberner Bellegarde'ile tänu selle

³⁵ ТМК, Эстл. губ., lk. 154.

³⁶ «Teataja» 2. veebr. 1902.

³⁷ Vt. näit. «Postimees» 22. märtsil 1902; «Teataja» 9. okt. 1902; 13. mail 1903.

³⁸ «Postimees» 28. mail 1902.

³⁹ «Teataja» 27. jaan. 1903.

⁴⁰ «Teataja» 11. jaan. 1902.

⁴¹ ТМК, Эстл. губ., lk. 159—161.

⁴² Sealsamas, lk. 161.

⁴³ ТМК, Лифл. губ., lk. 98; RAKAL, f. 1233, nim. 1, 1903, s.-ü. 236, l. 208 p., 209.

⁴⁴ ТМК, Эстл. губ., lk. 132.

⁴⁵ ТМК, Лифл. губ., lk. 132—195.

eest, et ta ka talurahva esindajad komiteesse oli kutsunud ja «erapooletute ning asjakohaste arvamistega neid suurel viisil toetas».⁴⁶ Aruandes tsaarile kirjutas Bellegarde: «Talupojad ei saanud kahjuka laiemalt komitee tööst osa võtta nii vene keele mittemundmise kui ka füüsiliku ettevalmistamatuse tõttu küsimustes, millel on suurim tähtsus kubermangu talupoegadele elanikkonnale.»⁴⁷ Samas aruandes konstateeris Bellegarde siiski reformide vajadust.

Nii Bellegarde'i kui ka Paškovi seisukohad olid vähemalt selles osas vastuolus mõisnike omadega, et kõik olevat korras ja reforme polevat vaja. On selge, et tsaariametnikud ei rääkinud reformidest mitte sellepärast, et nad talurahva raskele olukorrale oleksid kaasa tundnud, vaid sellepärast, et seda tegema sundis neid hirm laieneva töölis- ja talurahvaliidumise ees.

Kahtlemata ei väljenda kuberneride «liberaalsed» seisukohavõttud tsarismi kogu poliitikat Baltimaade ja selle rahvusliku kodanluse suhtes. Ilmne aga on fakt, et XX sajandi algul muutus see poliitika endisest veelgi enam laveerivaks ja maskeeritumaks. V. I. Lenin iseloomustas XX sajandi alguse isevalitsust kui kodanliku monarhia, vana feodaalse absolutismi, «uusima» bonapartismi ja sõjaväelise despotismi segu.⁴⁸ Taoline bonapartism esines kuberneride laveerimisena mõisnike ja eesti kodanluse vahel ka 1902. aasta erinõupidamisel, kus tsaariametnikud püüdsid etendada kolmanda, kõrgemal seisva jõu osa, et tagada tsaari poliitikale rahvusliku kodanluse toetust või vähemalt neutraliseerida kodanlikku opositsiooni.

Mõisnikud arvasid oma positsiooni sedavõrd kindla olevat, et ei tahtnud teha min-geid vähegi olulisemaid järeleandmisi. Näib, et rüütelkonnad, kes alati olid vajaduse korral püüdnud end näidata reformide algatajatena ja selles küsimuses seista valitsusest samm eespool, ei tunnetanud lähenevat revolutsiooni. Ilmselt oli see tingitud massilise talurahvaliidumise puudumisest Eestis neil aastail.

Seda huvitavam on märkida, et 1905. aastal, s. o. ainult kaks aastat hiljem, ilmutasid rüütelkonnad ennenägematut aktiivsust ja esitasid valitsusele reformiprojekte, mis sisaldasid ka teatud järeleandmisi Baltimaade rahvuslikule kodanlusele.

Eesti kodanlus võttis mõisnike tühised järeleandmised, mida need erinõupidamisel tegid, vastu siiski heakskiiduga. «Teatajas» avaldati heameelt selle üle, et «Eestimaa mõisnikkude seas mehi leidus, kelle õiglase meel neid sagedasti sundis oma seisuse kasude kõrval ka talupoegade tulude eest seisma... need olivad praegune mõisnike peamees parun Dellingshausen ja maapäeva (mõeldud on rüütelkonna — T. K.) sekretär parun Stackelberg. Meie soovime südamest, et meie maal rohkem niisuguseid mehi oleks, siis kaotaks praegune seisukord meie juures oma terava iseloomu peagi, sest muud ei ole ju selleks vaja kui üksteise seisukoha õiget äratundmist ja ühist püüet kodumaa kasuks töötada.»⁴⁹

Kuidas hinnata seda eesti kodanluse Esimese Vene revolutsiooni eelset programmi?

Kui võrrelda seda programmi 1881. aastal 17 eesti seltsi poolt Aleksander III-le esitatud märgukirjaga,⁵⁰ mis oli rahvusliku liikumise tähtsaim programm dokumendina, samuti «Sakala» programmiga,⁵¹ siis, kui mitte arvestada kaugemaid püüdlusi, torkab silma nende konkreetsete põhinõudmistele oluline ühtlangu. Enamik eesti kodanluse nõudmistest oli traditsioonilist laadi. Nõuti esindatust maapäeval või semstvo sisseseadmist, rõhutati eestlaste poliitilist ja kultuurilist küpsust, enamik agraarnõudmisigi püüdis veel päevakorral, kuigi juba rohkem konkretiseeritud ja argumenteeritud kujul. Isegi mõisnike ja eesti kodanluse poleemika ja argumentatsioon olid oma laadilt endised.

⁴⁶ «Teataja» 17. jaan. 1903.

⁴⁷ RAKAL, f. 1282, nim. 3, s.-ü. 554, l. 26.

⁴⁸ V. I. Lenin, Vaimulik seisus valimistel ja valimised vaimuliku seisusega. Teosed, 18. kd., lk. 314.

⁴⁹ «Teataja» 17. jaan. 1903.

⁵⁰ Märgukirja tekst vt. H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik, II. Tartu, 1928, lk. 284, 285.

⁵¹ Vt. E. Jansen, C. R. Jakobsoni «Sakala». Tallinn, 1971, lk. 192—244 jm.

Nii rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna tegelaste kui ka XX sajandi alguse eesti kodanluse ideaaliks oli feodaalsest sõltumusest vaba pärisperemees-kohaomanik, «prii mees prii maa peal», kellel olid mõisnikega võrdsed poliitilised õigused. Konkreetsetes nõudmistes oldi tagasihoidlikud: mõisamaade talupoegade vahel ärajaotamist ei taotletud ning peremeheks saamine pidi toimuma väljaostu teel. Omavalitsuse alal nõuti vaid võrdset esindust aadliga. Ühiste joonte ja analoogiatega loetelu võiks veelgi jätkata. Oleks aga ekslik otsustada ühe või teise poliitilise programmi ja nõudmise üle, arvestamata formuleeringute nüansse, mis olid tingitud taktikalistest kaalutlustest, tsensuuritõketest või muudest teguritest. Eelkõige tuleb arvestada erinevusi sotsiaalmajanduslikes ning poliitilistes oludes, iseäranis aga klassijõudude vahekorras ja asetuses XIX sajandi 60.—80-ndail aastail ja XX sajandi algul.

60.—80-ndail aastail polnud Eestis ega saanudki olla teist eesrindlikumat ideoloogiat peale talurahvademokraatia, sest proletariaat kui kõige eesrindlikuma ideoloogia kandja oli alles kujunemisjärgus. Seetõttu loeme rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna programmi põhiliselt demokraatlikuks ja võitlevaks, kuna temas esinevatele liberalismi elementidele vaatamata andis ta oma ajastu tingimustes sotsiaalse progressi teenistusse maksimumi.

Järgnenud veerandsaja-aastane areng ei rahuldanud talurahvademokraatia põhinõudmisi ning feodaaligandid püsisid edasi. Seega on täiesti loomulik, et kodanlike demokraatide poolt XIX sajandi teisel poolel püstitatud nõudmised püsisid aktuaalseina veel XX sajandi algul ja hiljemgi, säilitades oma demokraatliku sisu sedavõrd, kuivõrd nad taotlesid feodaaligandite likvideerimist. Kuid uutest ajaloolistest tingimustest, kodanlik-demokraatlikku revolutsiooni ettevalmistaval ajajärgul, ei saanud need nõudmised oma piiratud kodanlik-reformistliku ja pooliku iseloomu tõttu väljendada sotsiaalse arengu põhisuunda, mille fenomeniks oli revolutsioon. Sel ajal asus proletariaat oma partei juhtimisel otsustavale pealetungile tsarismi ja mõisnike võimu kukutamiseks revolutsiooni teel, hüljates igasuguse reformismi.

Iseloomustades ühiskondlikku liikumist Venemaal revolutsiooni ettevalmistamisaastail 1903—1905, eristas V. I. Lenin selles kolm põhiklassi, kolm peamist poliitilist voolu — liberaal-kodanlikku, väikekodanlik-demokraatlikku ja proletaarset-revolutsioonilist, kes programmilistes ja taktikalistes küsimustes toimuvas ägedas võitluses valmistasid ette avalikku klasside võitlust.⁵²

Kuigi V. I. Lenin pidas silmas eeskätt vene ühiskondlikku liikumist, mis mitmeti erines ühiskondlikust liikumisest Eestis, kus lisandus rahvuslik rõhumine, puudus rahvuslik suurkodanlus, tööstus-kaubanduskodanlus oli nõrk ja külaühiskond diferentseerunud, oli klassi- ja poliitilise võitluse peajoon Eestis siiski sama. Ka siin olid esindatud kõik Lenini poolt märgitud poliitilised voolud.

Milline siis oli oma olemuselt eesti kodanluse poliitiline programm erinõupidamisel? Oli see liberaalne või väikekodanlik-demokraatlik?

Kirjutises «Kadetid ja agraarküsimus» räägib V. I. Lenin demokratismi ja liberalismi erinevusest järgmiselt: «Milles erinevad demokratism ja liberalism üldse? Nii kodanlik demokraat kui ka liberaal (kõik liberaalid on tegelikult kodanlikud liberaalid, kuid mitte kõik demokraadid pole tegelikult kodanlikud demokraadid) on meelestatud vana korra, absoluutismi, feodalismi, kõrgema seisuse privileegide jne. vastu, on meelestatud poliitilise vabaduse ja konstitutsioonilise «õigusliku» korra kasuks. Selles on nad sarnased. Nende erinevus. Demokraat esindab elanikkonna hulki.... usub hulkade liikumisse, selle jõusse, selle õigustesse, seda liikumist põrmugi kartmata. Demokraat nõuab *kõigi* keskaegsete privileegide hävitamist ilma igasuguse erandita.... Liberaal kardab hulkade liikumist ja järjekindlat demokraatiat *rohkem* kui reaktsiooni. Liberaal ei taotle *kõigi* keskaegsete privileegide täielikku hävitamist, vaid otse *kaitseb* mõningaid ja väga olulisi privileege....»⁵³

⁵² V. I. Lenin, «Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis. Teosed, 31. kd., lk. 10.

⁵³ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 253, 254.

Kas nõudis eesti kodanlus kõigi keskaegsete privileegide resolutset hävitamist? Nägime, et mitte.

Tsarismi kukutamise ja Balti erikorra likvideerimise asemel nõudis ta vaid maa-päevast osavõtu õigust, s.t. võimu jagamist mõisnikega. «Postimees» rõhutas korduvalt, et baltisaksa ajakirjanduse süüdistused, nagu kavatseksid eestlased saksa elemendi omavalitsusest eemale tõrjuda, on täiesti alusetud: «Mitte valitsemine, mitte ülevõim ei ole meie juhtsõna, vaid ühesuguste õiguste nõudmine.»⁵⁴ Tallinna eesti kodanlus kutsus sakslasi üles «üksteise kõrval töötama». Alles 1905.—1907. aasta revolutsioon isitas kodanluse omavalitsuse reformi kava, mis pidi talle selles omavalitsuses enamuse tagama.

Agraarküsimuses nõudis eesti kodanlus mõisnike maaomandi osalist piiramist preisiliku agraararengu raames.

Kõigi poliitiliste-, agraar-, rahvuslike ja teiste nõudmistele rahuldumist taotles ta valitsuse poolt teostatavate reformide teel. Rõhutatud seaduslikkus ja legaalsus olid tema poliitika põhiprintsiibid.⁵⁵

Millest siis tekkisid vastuolud tsarismi ja mõisnike ning eesti kodanluse vahel? Kas ei ole võimalik asetada võrdsümboleid nende vahele? Selline viga tehtigi, kui lähtuti nn. kahe leeri teooriast, kus kontrrevolutsioonilise leeri paigutati võrdsetel alustel nii tsarism, mõisnikud kui ka kodanlus. See teooria aga on vastuolus V. I. Lenini poolt antud ühiskondlik-poliitiliste jõudude ja voolude klassifikatsiooniga, on ekslik ja kajastab tege-likkust vääralt.⁵⁶

Ka preisilikus agraararengus on erinevad variandid võimalikud. Nn. vabastusreformidest alates juhtisid agraararengut nii Venemaal⁵⁷ kui ka Eestis mõisnikud oma suva järgi. Nagu erinõupidamisegi tööst selgus, hoidsid mõisnikud kiivalt kinni nendepoolset agraararengu variantist ega tahtnud lubada mingeid kõrvalekaldumisi sellest.

Püüdes ära kasutada «ülemkihtide» kõikumist, ja «alamkihtide» surve tugevnemist, püüdis eesti kodanlus saavutada, et valitsus teostaks reforme kodanlusele sobiva preisi tee arenguvariandi kohaselt. Kodanlus tahtis anda preisi teele rohkem kodanlikku ilmet, vähendada feodaalse komponendi osa selles ja kiirendada kapitalismi arengut.

Uhe moodusena, mis oleks piiranud aadli agraarpoliitilist diktaati, taotles kodanlus mitmete agraarpoliitiliste hoobade, nagu näiteks vahendamine kohtade päriks müümisel ja rendihinna määramisel, üleminekut valitsusele. Ilmselt ei mõistnud eesti kodanlus täie selgusega tsarismi aadellikku põhiolemust ja hindas üle tema kodanliku külje.

Kokkuvõtlikus ja üldistav-teoreetilises artiklis «Lenini õpetus kapitalismi arenemise kahest teest põllumajanduses ja mõningaid eesti agraarajaloo põhiprobleeme» näitavad J. Kahk ja A. Vassar, kuivõrd tugevad olid feodaaligandid eesti külas veel sajandivahetusel ja kuidas nende all kannatasid kõik talurahva kihid.⁵⁸ Selles peitusidki mõisnike ja kodanluse vaheliste vastuolude juured. Oma põhiolemuselt aga oli eesti kodanluse majanduslik-poliitiline programm 1905.—1907. aasta revolutsiooni eel reformistlik ja liberaalne.

Nagu näitas sündmuste hilisem käik, tabas eesti kodanluse poliitikat lüüasaamine. Tsarism ei rahuldanud tema reformitaotlusi, võitluses masside eest aga jäi eesti kodanlus bolševikele ja revolutsioonilisele demokraatiale alla.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut

Toimetusse saabunud
21. XII 1972

⁵⁴ «Postimees» 20. märtsil 1904.

⁵⁵ Vt. näiteks «Teataja» 12. märtsil 1902; «Postimees» 21. jaan. ja 16. sept. 1902.

⁵⁶ Vt. В. И. Ленин и история классов и политических партий в России. М., 1970, lk. 42—162; В. И. Ленин о социальной структуре и политическом строе капиталистической России. М., 1970, lk. 160.

⁵⁷ Vt. selle kohta lähemalt С. М. Дубровский, К вопросу об уровне развития капитализма в сельском хозяйстве России и характере классовой борьбы в деревне в период империализма (две социальные войны). В кн.: Особенности аграрного строя России в период империализма. М., 1962, lk. 5—63.

⁵⁸ J. Kahk, A. Vassar, Lenini õpetus kapitalismi arendamise kahest teest põllumajanduses ja mõningaid eesti agraarajaloo probleeme. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1970, nr. 2, lk. 150—164.

Т. ҚАРЬЯХЯРМ

ОСОБОЕ СОВЕЩАНИЕ 1902 ГОДА О НУЖДАХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА ЭСТОНСКОЙ БУРЖУАЗИИ НАКАНУНЕ ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

Игра в реформы и лавирование были характерными чертами внутренней политики царизма в начале XX века. Указом от 22 января 1902 года царь утвердил «Особое совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности» под председательством Витте.

В статье рассматривается работа этого органа в Эстляндской и Лифляндской губерниях и анализируется политическая программа эстонской буржуазии, которая рассматривалась особым совещанием за два года до революции 1905—1907 годов.

В состав Эстляндского губернского комитета вошли представители прибалтийско-немецких дворян (в основном помещики) — 28 человек, что составило 48,3% общего числа членов комитета, высшего чиновничества губернии — 16 (27,4%) и эстонской буржуазии (председатели сельскохозяйственных обществ, волостные старшины и частные лица) — 14 (24,3%). В составе Лифляндского губернского комитета числилось дворян — 26 (62,0%), чиновников — 8 (19,0%) и представителей эстонской и латышской буржуазии — 8 (19,0%).

Эстонская буржуазия несмотря на незначительное представительство и отведенную ему второстепенную роль приветствовала учреждение совещания и выдвинула на его рассмотрение программу либеральных реформ, призванных укрепить экономические и политические позиции национальной буржуазии. Требования эстонской буржуазии были сформулированы в записках и соображениях эстонских сельскохозяйственных обществ.

Эстонская буржуазия требовала проведения реформы местного земского самоуправления с целью раздела политической власти между помещиками и буржуазией.

В аграрном вопросе буржуазия требовала принудительного выкупа крестьянской земли при содействии Государственного Крестьянского Поземельного Банка и при таксации земель по их доходности, а также обязательной продажи квотных и шестидольных земель, земель казенных и церковных имений (пастораты). Для улучшения арендных условий сельскохозяйственные общества считали необходимым увеличение минимального арендного срока с 6 до 12—24 лет, установления максимальной величины арендной платы, вознаграждения за мелиорацию.

Сельскохозяйственные общества требовали равномерного распределения сборов, денежных и натуральных повинностей между помещиками и крестьянами, отмены привилегий владельцев дворянских имений в отношении крестьянских участков, упразднения церковных повинностей.

В аграрном вопросе в целом эстонская буржуазия требовала реформ в рамках развития капитализма в сельском хозяйстве по прусскому пути. Буржуазия хотела лишь модернизировать этот путь, придав ему более буржуазный характер и уменьшив в нем феодальный компонент.

В отношении волостного общественного управления требования буржуазии сводились к расширению компетенции волостного управления и ограничению прерогатив центральной власти.

Добиться проведения всех вышеизложенных и других реформ эстонская буржуазия надеялась с помощью реформ «сверху», решительно отвергая коренные изменения экономического и политического порядка путем революционной борьбы. Но несмотря на ограниченность и умеренность требований эстонской буржуазии, она встретила отпор со стороны дворянства, не желавшего никаких реформ.

В результате Эстляндский и Лифляндский губернские комитеты приняли решения, отвергая основные требования национальной буржуазии.

Противопоставляя революционной борьбе свою либеральную и реформистскую политику, эстонская буржуазия наносила серьезный ущерб делу сплочения народных масс в борьбе за свержение царизма.

В итоге, как показала революция 1905—1907 годов, реформистская политика эстонской буржуазии потерпела провал: во-первых, царизм не оправдал надежд буржуазии на реформы, во-вторых, народные массы пошли за большевиками и в революционных боях выступили также против буржуазии.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
21/XII 1972

T. KARJAHARM

**DIE BESONDERE BERATUNG DES JAHRES 1902 ÜBER DIE BEDÜRFNISSE
DES LANDWIRTSCHAFTLICHEN GEWERBES UND DAS
POLITISCHE PROGRAMM DER ESTNISCHEN BOURGEOISIE
AM VORABEND DER ERSTEN RUSSISCHEN REVOLUTION**

Zusammenfassung

Verschiedene Ausflüchte und das Vorspiegeln von Reformen waren das Charakteristische der inneren Politik des Zarismus am Anfang des 20. Jh. Durch den Erlaß vom 22. Januar 1902 gründete der Zar eine «Besondere Beratung über die Bedürfnisse des landwirtschaftlichen Gewerbes» unter Vorsitz des Finanzministers Witte.

Der Verfasser betrachtet die Tätigkeit dieses Organs in den Gouvernements Estland und Livland und analysiert das politische Programm der estnischen Bourgeoisie, welches zwei Jahre vor der ersten russischen Revolution (1905—1907) von der «Besonderen Beratung» untersucht wurde.

Der Bestand des Estländischen Gouvernementskomitees stellte sich wie folgt: Vertreter des baltisch-deutschen Adels (in der Mehrzahl Gutsbesitzer) — 28 Mitglieder, d.h. 48,3% der Gesamtzahl; höhere Gouvernementsbeamten — 16 Mitglieder, d.h. 27,4%; ferner Vertreter der estnischen Bourgeoisie (Leiter landwirtschaftlicher Organisationen, Gemeindeälteste und Privatpersonen) — 14 Mitglieder, d.h. 24,3%.

Die entsprechenden Zahlen für das Livländische Gouvernementskomitee waren folgende: Adel — 26 (62,0%), Beamten — 8 (19,0%) und Vertreter der estnischen und lettischen Bourgeoisie — 8 (19,0%).

Ungeachtet der geringen Zahl ihrer Vertreter und der ihr eingeräumten unwichtigen Rolle hieß die estnische Bourgeoisie die Beratung willkommen und legte der letzteren ein Programm liberaler Reformen vor, deren Ziel es war, die wirtschaftlichen und politischen Positionen der nationalen Bourgeoisie zu festigen. Diese Vorschläge der estnischen Bourgeoisie waren in den Denkschriften der estnischen landwirtschaftlichen Organisationen formuliert.

Die estnische Bourgeoisie beantragte eine Reform der örtlichen ländlichen Selbstverwaltungen mit dem Ziel, die politische Gewalt zwischen den Gutsbesitzern und der Bourgeoisie zu teilen.

In der Agrarfrage forderte die Bourgeoisie obligatorischen Loskauf des Bauernlandes unter Mitwirkung der staatlichen Bauernagrарbank und unter Taxierung der Ländereien nach deren Einträglichkeit. Ferner forderte die Bourgeoisie den obligatorischen Verkauf der Quoten- und Sechststelländereien, sowie der Staats- und Kirchenländereien (Pastorate). Zwecks Besserung der Pachtbedingungen hielten die landwirtschaftlichen Organisationen es für nötig, den minimalen Pachttermin von 6 Jahren auf 12—24 Jahre zu verlängern, die maximale Pachtsumme und die Vergütung für Melioration einzuführen.

Ferner verlangte die estnische Bourgeoisie die gleichmäßige Verteilung der Steuern, der Geld- und Naturalleistungen unter die Gutsbesitzer und die Bauern, die Abschaffung der Privilegien der Adelsgüter hinsichtlich der Bauerparzellen, die Abschaffung der Kirchenleistungen.

Was die Agrarfrage im ganzen anbetrifft, so forderte die estnische Bourgeoisie Reformen in den Grenzen der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft nach preußischem Weg. Die Bourgeoisie wollte nur diese Entwicklungsrichtung modernisieren, ihren bürgerlichen Charakter auf Kosten der feudalen Komponente unterstreichen.

Hinsichtlich der Gemeindeverwaltungen bestanden die Vorschläge der Bourgeoisie in der Erweiterung der Zuständigkeitsgrenzen der Gemeinde-Selbstverwaltung und in der Einschränkung der Prärogativen der Zentralgewalt.

Die Durchführung der oben aufgezählten und anderen Reformen hoffte die estnische Bourgeoisie mittels Umgestaltungen «von oben her» zu erlangen. Sie verzichtete durchaus auf jegliche wirtschaftliche und politische Änderungen auf dem Wege des revolutionären Kampfes. Obgleich sie aber nur mäßige Forderungen aufgestellt hatte, stieß sie auf Widerstand seitens des Adels, der sich überhaupt keine Reformen wünschte.

In der Folge nahmen sowohl das Estländische als auch das Livländische Gouvernementskomitee Resolutionen an, welche die wesentlichen Forderungen der nationalen Bourgeoisie ablehnten.

Die Revolution von 1905—1907 bewies das völlige Scheitern dieser liberalen und reformatorischen Politik der estnischen Bourgeoisie: erstens täuschte der Zarismus die Hoffnungen der letzteren, da er auf die verlangten Reformen nicht einging, und zweitens folgte die große Masse des Volkes den Bolschewiki: in der Revolution trat das Volk auch gegen die Bourgeoisie auf.